Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
ΣΤΑ ΓΑΛΛΙΚΑ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ποῦ προστρέχει ὁ Γάλλος καὶ Γερμανὸς φοιτητής, ὁ μελετητὴς ἢ ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης τῆς λογοτεχνίας γιὰ μιὰ πρώτη ἐνημέρωση ὅταν βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη; Τὰ λεξικὰ λογοτεχνίας ποὺ κυκλοφοροῦν εὐρύτατα καὶ στὶς δύο γλῶσσες εἶναι, νομίζω, μία καλὴ λύση. Ὅλοι αὐτοί, ὅταν δὲν εἶναι εἰδικοὶ μελετητές, δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ προσφύγουν σὲ ἱστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ σὲ εἰδικὰ μελετήματα τὰ ὁποῖα, κατὰ κανόνα, εἶναι δυσεύρετα γιὰ τὸ πλατὺ κοινό. Στὸ κάτω-κάτω οἱ ἄνθρωποι ζητοῦν μιὰ πρώτη ἐνημέρωση. Αὐτὴ καὶ μόνον ἡ διαπίστωση ἀρκεῖ νὰ φανερώσει τὸ σημαντικὸ ρόλο αὐτῶν τῶν βιβλίων στὸ σχηματισμὸ γνώμης γιὰ ἕνα συγγραφέα, ὅταν μάλιστα αὐτὸς ἀνήκει στοὺς λιγότερο γνωστοὺς ἐκπροσώπους τοῦ εἴδους, καὶ σὲ μία λογοτεχνία, ὅπως ἡ δική μας, ποὺ εἶναι λιγότερο γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες στὸ ἐξωτερικό.

Μία ἀδιάκριτη προσέγγιση τῶν λεξικῶν λογοτεχνίας ὅμως θὰ μποροῦσε νὰ παραπλανήσει τὸν μὴ εἰδοποιημένο ἀναγνώστη. Κρίνεται ἀπαραίτητη ἑπομένως μία εἰσαγωγικὴ παρουσίασή τους.

Πρώτη παρατήρηση εἶναι ὅτι ἡ λογικὴ ἐπιλογῆς καὶ ἀνάπτυξης τῶν ἐπιμέρους λημμάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ὄγκο κάθε λεξικοῦ. Διαφορὰ δημιουργεῖ ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἄλλα ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἀναθέσει τὸ σύνολο ἑνὸς πεδίου (ἐν προκειμένῳ μιᾶς ἐθνικῆς λογοτεχνίας) σὲ ἕνα συντάκτη, ἐνῶ ἄλλα ἔχουν ἐπιστρατεύσει γιὰ τὸ ἴδιο πεδίο χορεία εἰδικῶν μελετητῶν.

Ὅ,τι ὅμως διαφοροποιεῖ οὐσιαστικὰ τὰ λεξικὰ αὐτὰ σχετίζεται μὲ τὴν εἰδικότερη ταυτότητά τους. Τὰ περισσότερα ἀποτελοῦν κατὰ βάσιν βιογραφικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ ἐγχειρίδια ποὺ ἀφοροῦν σὲ συγγραφεῖς τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας μὲ συμπερίληψη λημμάτων ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὅρους τῆς λογοτεχνικῆς θεωρίας, ἱστορίας καὶ κριτικῆς. Ἐκεῖνα ποὺ μειοψηφοῦν ἀποτελοῦν ἐγκυ-

κλοπαίδειες ἔργων τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ὡς τὶς μέρες μας. Τὰ λήμματά τους πληροφοροῦν γιὰ τὴν ἱστορία παραγωγῆς καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐξεταζόμενου ἔργου, παρέχουν ἑρμηνευτικὲς πληροφορίες καὶ πληροφορίες ποὺ σχετίζονται μὲ ἱστορικὲς ἐπιδράσεις καί, τέλος, κατατάσσουν τὸ ἔργο στὸ ἑκάστοτε πνευματικὸ περιβάλλον ἀλλὰ καὶ στὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας. Δὲν λείπουν κάποτε καὶ οἱ πρωτότυπες ἑρμηνευτικὲς προσεγγίσεις ὅπως καὶ οἱ αἰσθητικὲς ἀποτιμήσεις. Μὲ αὐτὰ τὰ λεξικά, τοῦ δεύτερου εἴδους, ἔχουμε τὴν καθιέρωση στὸ χῶρο τῆς λεξικογραφίας τοῦ λεξικοῦ λογοτεχνικῶν ἔργων.

Τα Γερμανοφωνα Λεξικα Λογοτεχνιας

Ἀρχίζουμε μὲ τὴν πρώτη ὁμάδα τῆς κατηγοριοποίησης τῶν λεξικῶν, αὐτὰ ποὺ χαρακτηρίσαμε ἐργοβιογραφικὰ καί, ἐν μέρει, βιβλιογραφικὰ ἐγχειρίδια. Προλαβαίνω ἐδῶ τὴ διαπίστωση ὅτι τὰ σχετικὰ λήμματα τῶν τριῶν πλέον διαδεδομένων λεξικῶν ὄχι μόνο εἶναι φτωχὰ σὲ ἔκταση καὶ περιεχόμενο ἀλλὰ οὔτε κἂν ἐπιτρέπουν τὴν ὕπαρξη μιᾶς, ἔστω μικρῆς, ποικιλίας προσεγγίσεων ἀφοῦ καὶ τὰ τρία ἔχουν συντάκτη ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο, τὴν Isidora Rosenthal–Kamarinea.

Στὸ ὀλιγόστιχο σχετικὸ λῆμμα τοῦ *Wilpert Lexikon der Weltliteratur* (1988) ὁ Παπαδιαμάντης χαρακτηρίζεται Erzähler, ὅρος ποὺ δηλώνει κατὰ περίπτωση τὸν ἀφηγηματογράφο ἢ τὸ διηγηματογράφο. Στὴ συνέχεια παρατίθενται οἱ διαπιστώσεις ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης συνέγραψε ἠθογραφίες τῆς ἁπλοϊκῆς κοινωνίας τοῦ γενέθλιου νησιοῦ του οἱ ὁποῖες λόγῳ τῆς γλώσσας καὶ τῆς ἐγκρατοῦς μορφῆς τους θεωροῦνται πρότυπα τοῦ νεοελληνικοῦ διηγήματος.

Γενικότητες καὶ ἀοριστίες. Λόγῳ ποιᾶς γλώσσας καὶ λόγῳ ποιᾶς μορφῆς; Ποιὸ εἶναι τὸ στοιχεῖο τῆς πρωτοτυπίας ποὺ διακρίνει τὸ συγγραφέα; Ἡ τοποθέτηση τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ χῶρο τῆς ἠθογραφίας μέσα στὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ἐξαντλεῖ ἄραγε τὴν περίπτωση τοῦ Σκιαθίτη συγγραφέα; Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ συντάκτρια τοῦ λήμματος ἀναπαράγει τὴν κρατοῦσα ἀντίληψη τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς καὶ ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας περὶ

ἠθογράφου Παπαδιαμάντη, μόνο ποὺ ὁ γερμανικὸς ὅρος ποὺ χρησιμοποιεῖται μπορεῖ νὰ ξεστρατίσει ἀκόμη περισσότερο τὸν ἀναγνώστη. Καὶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ ξεστράτισμα ποὺ καμμία σχέση δὲν ἔχει μὲ τὰ ἐν τέλει σωτήρια ξεστρατίσματα ποὺ συχνὰ ἀρέσκεται νὰ περιγράφει στὸ ἔργο του ὁ Παπαδιαμάντης. Ὁ ὅρος Sittenschilderung ὁ ὁποῖος ἐπιλέγεται γιὰ νὰ μεταφέρει ἢ νὰ ἀντιστοιχίσει στὰ γερμανικὰ τὸν ἑλληνικὸ ὅρο "ἠθογραφία", ὁ ὁποῖος, μὴν ξεχνᾶμε, εἶναι περιγραφικὸς συγκεκριμένης λογοτεχνικῆς σχολῆς, παραπέμπει τὸ γερμανόφωνο φίλο τῆς λογοτεχνίας κυρίως στὸ ρεαλιστικὸ μυθιστόρημα ἐποχῆς, τύπου Balzac, ἢ, ἀκόμα χειρότερα, στὴν κωμωδία ἠθῶν. Ἐν προκειμένῳ ὁ ἀναγνώστης ἐξέρχεται τοῦ λεξικοῦ ἀδιαφώτιστος.

Ἡ ἴδια ἐκτίμηση ἰσχύει, πολύ περισσότερο, γιὰ τὴν κυριολεκτικὰ τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ ποὺ ἐπιφυλλάσσει στὸν Παπαδιαμάντη τὸ *Der Literatur Brockhaus* (1988), τὸ ὁποῖο εἶναι ἴσως καὶ τὸ πιὸ διαδεδομένο σχετικὸ λεξικό.

Πλουσιότερο εἶναι τὸ λῆμμα τοῦ *Harenberg Lexikon der Weltliteratur* (1989), καθὼς ἐπιχειρεῖ μιὰ θεωρητικότερη προσέγγιση τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὰ ἀφηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ποὺ ἀναφέρονται στοὺς ταπεινοὺς ἀνθρώπους τῆς πατρίδας του – γράφει πάντοτε ἡ ἴδια συντάκτρια–, ἐναλλάσσονται ἡ ρεαλιστικὴ περιγραφὴ τῆς λιτῆς καὶ σκληρῆς ζωῆς καὶ ἡ γοητευτικὴ περιγραφὴ τῶν τοπίων στὸ ὕφος τοῦ ποιητικοῦ ρεαλισμοῦ. Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση θὰ μποροῦσε, ἂν παρουσιαζόταν ἐκτενέστερα καὶ τεκμηριωμένα, νὰ ἀποκαλύψει στὸν ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη κάτι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κόσμου. Κατὰ τὰ ἄλλα, τὰ λήμματα τῶν δύο τελευταίων λεξικῶν ἀναπαράγουν τὴν ἔνδειά τους, κάποτε καὶ μὲ ὁμοιότυπα λεξιλογικὰ σχήματα. Ἂς σημειώσουμε τέλος ὅτι δὲν ἔχει γίνει καμμία ἀνανέωση τόσο τῶν ἐργογραφικῶν ὅσο καὶ τῶν βιβλιογραφικῶν ἀναφορῶν. Ἡ ἔκδοση Τριανταφυλλόπουλου ἀπουσιάζει καὶ οἱ βιβλιογραφικὲς ὑποδείξεις σταματοῦν σὲ ἔργα τοῦ 1976.

Περνᾶμε τώρα στὸ δεύτερο ὑποσύνολο λεξικῶν, σὲ αὐτὰ ποὺ ὀνομάσαμε λεξικὰ λογοτεχνικῶν ἔργων.

Ἀπὸ τὰ δύο γερμανόφωνα ἔργα αὐτῆς τῆς κατηγορίας μόνο τὸ *Kindlers Neues Literatur Lexikon* (Μόναχο 1992) συμπεριλαμβάνει

ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ σῶμα τῶν λημμάτων του. Σημειωτέον ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ὀγκωδέστερο ἀπὸ τὰ λεξικὰ ὅλων τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν δύο γλωσσῶν ποὺ ἐξετάζουμε ἐδῶ, ἕνα ἔργο κοντὰ μνημειώδες. Ὁ ἐπαγγελόμενος στὴν εἰσαγωγὴ τῆς νέας του ἔκδοσης ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ λεξικοῦ νομίζω πὼς θὰ δικαιολογοῦσε μὲ τὸ παραπάνω τὴν ἀφιέρωση περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς λημμάτων σὲ ἕνα συγγραφέα τῆς ἀξίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὅμως ἡ παρουσία τοῦ μεγάλου Σκιαθίτη περιορίζεται στὸ λῆμμα ποὺ ἀφιερώνει τὸ λεξικὸ στὴ *Φόνισσα*. Ἡ αἰτιολόγηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος θὰ σχετίζεται, ὑποθέτω, μὲ τὴν ἔλλειψη προσιτῶν μεταφράσεων στὴ γερμανικὴ γλῶσσα καὶ στὴν παρεπόμενη ὑστέρηση τοῦ Παπαδιαμάντη σὲ φήμη συγκριτικὰ μὲ ἄλλους νεοέλληνες λογοτέχνες τῶν ὁποίων ἡ παρουσία στὸ συγκεκριμένο λεξικὸ εἶναι πολλαπλή. Ὅμως αὐτὸς ἴσα-ἴσα δὲν θὰ ἦταν ἕνας ἐπιπλέον λόγος γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς παρουσίας τοῦ Παπαδιαμάντη ἀφοῦ, ὅπως ὑποστηρίζεται στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ λεξικοῦ, στόχος εἶναι νὰ δοθεῖ ἡ ἐξελικτικὴ εἰκόνα τῶν ἐπιμέρους ἐθνικῶν λογοτεχνιῶν ἀκόμα καὶ ὅταν αὐτὸ δὲν διευκολύνεται ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες μεταφράσεις;

Σημειώνω ἐδῶ παρενθετικὰ ὅτι, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτει ὁ Φ. Δημητρακόπουλος στὴ δίγλωσση ἔκδοση τοῦ *Ἀλιβάνιστου* καὶ τοῦ *Ὀνείρου στὸ κῦμα*, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ διηγήματα μόνο τρία ἄλλα κυκλοφοροῦν μεταφρασμένα στὰ γερμανικά: *Ἡ Σταχτομαζώχτρα*, *Ἡ Νοσταλγὸς* καὶ *Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας* (αὐτὸ τὸ τελευταῖο μάλιστα δύο φορὲς μεταφρασμένο). Τὸν κατάλογο βέβαια συμπληρώνει ἡ μετάφραση τῆς *Φόνισσας* ἀπὸ τὴν Andrea Schellinger.

Τὸ λῆμμα τοῦ *Kindlers Neues Literatur Lexikon* ποὺ ἀφιερώνεται στὴ *Φόνισσα* ὑπογράφεται ἀπὸ τὴν Ἑλένη Κακουλίδου. Ἡ μετάφραση τοῦ τίτλου ὡς *Die Morderin* δὲν προσφέρεται πάντως γιὰ συζητήσεις ὅπως αὐτὲς ποὺ εἶχε προκαλέσει ἡ τελευταία μετάφραση τοῦ ἔργου στὰ γαλλικά. Τὸ κείμενο κατατάσσεται ἀμέσως εἰδολογικὰ στὸ χῶρο τῆς νουβέλλας (novelle). Ἀκολουθεῖ ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου ποὺ κλείνει μὲ παράθεση τῶν τελευταίων γραμμῶν τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου. Στὴ συνέχεια παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι τὸ εἰδικὸ ὑλικὸ μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μόνο μέσα στὸ πλαίσιο τῶν κοινωνικῶν συμπεριφορῶν τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν

ὁποία ἡ γέννηση ἑνὸς κοριτσιοῦ σήμαινε πράγματι βάρος γιὰ τὴν οἰκογένεια. Εἶναι οἱ ἑρμηνευτικὲς πληροφορίες ποὺ λέγαμε.

Ἡ ἐπιλογικὴ κρίση πραγματοποιεῖται ἀναφορικὰ πρὸς τὸ σύνολο τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου καὶ ὄχι πρὸς τὸ πνευματικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς ἢ τὴ συγκεκριμένη περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ *Φόνισσα* χαρακτηρίζεται ὡς ἡ κορυφαία στιγμὴ τοῦ σημαντικότατου αὐτοῦ νεοέλληνα ἀφηγηματογράφου (ὑπενθυμίζω παρενθετικὰ ὅτι ὁ χρησιμοποιούμενος ὅρος Erzähler εἶναι εὐρύτερος τοῦ ἑλληνικοῦ διηγηματογράφος καί, κατὰ συνέπειαν, ὅταν τὸ μοναδικὸ κείμενο ποὺ ἐξετάζει τὸ λεξικὸ εἶναι ἡ *Φόνισσα* μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση τῆς ἀποκλειστικῆς ἐνασχόλησης τοῦ συγγραφέα μας μὲ τέτοιου εὔρους, ἔκτασης καὶ τεχνικῆς ἀφηγήσεις), ἐπειδὴ ἀκριβῶς πρόκειται γιὰ ψυχοπαθολογικὴ μελέτη καὶ περιγραφὴ τοῦ **milieu** (sic).

Ἑπομένως ὁ Παπαδιαμάντης, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ ἡ Σχολή, τοποθετεῖται σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ποικιλίες τοῦ νατουραλισμοῦ. Ὅταν ὅμως ἡ τελικὴ κρίση γίνεται ἀναφορικὰ πρὸς τὸ σύνολο τοῦ ἔργου ἑνὸς συγγραφέα ἀλλὰ ἡ ἀναφορὰ στὸ συγκεκριμένο συνολικὸ ἔργο ἀπουσιάζει, ἡ κρίση αὐτὴ καθίσταται τελικὰ ἀτεκμηρίωτη καί, συνεπῶς, αὐθαίρετη. Ὁ γερμανόφωνος ἀναγνώστης στερεῖται ἀκόμη καὶ στοιχειωδῶν πληροφοριῶν γιὰ τὶς συντεταγμένες τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, ἰδίως δὲ τῶν διηγημάτων του, καλεῖται ὅμως νὰ ἀποδεχθεῖ ὡς κορυφαία στιγμὴ τοῦ συγγραφέα ἕνα ἔργο τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται ψυχοπαθολογικὴ μελέτη.

Πάντως, ἀσχέτως ἂν συμφωνεῖ κανεὶς μὲ τὴν ἑρμηνευτικὴ πρόταση, τὸ λεξικὸ παρέχει πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία παραγωγῆς καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου, χρήσιμες σὲ μιὰ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔργο.

Τα Γαλλοφωνα Λεξικα Λογοτεχνιας

Τὰ λεξικὰ λογοτεχνίας ποὺ κυκλοφοροῦν στὴ γαλλικὴ γλῶσσα εἶναι ἕξι. Δύο ἐξ αὐτῶν, τὸ *Dictionnaire des littératures* τοῦ Van Tieghem (1984, δεύτερη ἔκδοση) καὶ τὸ *Dictionnaire universel des littératures* τῆς Didier (1994) εἶναι γενικὰ λογοτεχνικὰ λεξικά. Σὲ μιὰ

δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν τὰ λεξικὰ συγγραφέων. Δύο, τὸ *Nouveau Dictionnaire des auteurs de tous les temps et de tous les pays* τῶν Laffont – Bompiani (1994) καὶ τὸ *Dictionnaire des écrivains du monde* τῶν Brunel – Jouanny (1984) εἶναι λεξικὰ συγγραφέων τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας καὶ ἕνα, τὸ *Dictionnaire des auteurs européens* (Hachette, 1995) περιορίζεται στοὺς Εὐρωπαίους συγγραφεῖς. Ἡ τάση τῆς γαλλικῆς σχολῆς γιὰ παραγωγὴ συνθετικῶν ἔργων μέσα ἀπὸ τὴν δημιουργία ἑνὸς musée imaginaire εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητὴ ἐδῶ, τουλάχιστον προεξαγγελτικά. Στόχος εἶναι ἡ σύλληψη μιᾶς παγκόσμιας (ἢ εὐρωπαϊκῆς ἀντίστοιχα) λογοτεχνίας ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ ἐπιμέρους πρωτότυπες συνεισφορὲς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀμοιβαῖες ἐπιρροές. Τέλος, μόνο του στέκει τὸ ὀγκωδέστερο ὅλων τῶν προηγουμένων *Nouveau Dictionnaire des œuvres de tous les temps et de tous les pays* τῶν Laffont – Bompiani (1994), μία γαλλοϊταλικὴ συνεργασία, ποὺ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ καὶ τὸ μόνο λεξικὸ ἔργων τὸ ὁποῖο κυκλοφορεῖ στὴ γαλλικὴ γλῶσσα.

Ἀπὸ τὰ γενικὰ λογοτεχνικὰ λεξικὰ παλαιότερο ἔργο εἶναι τὸ *Dictionnaire des littératures* τοῦ Van Tieghem. Ἂς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι σύμβουλος τοῦ λεξικοῦ στὸν τομέα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ὑπῆρξε ὁ André Mirambel. Ἡ ἐνημέρωση τοῦ λεξικοῦ σταμάτησε στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 χωρὶς ἔστω νὰ διορθωθοῦν τὰ ἐξώφθαλμα λάθη ὅπως ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε ἱερέας τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Πάντως, παρὰ τὸν συντηρητικὸ γιὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα χαρακτῆρα του, τὸ λῆμμα εἶναι κατατοπιστικότατο. Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ συγγραφέας, πιστὸς στὴ θρησκευτικὴ παράδοση τῆς ὀρθόδοξης Ἑλλάδας, ἔκανε τὴν θρησκευτικότητα πηγὴ τῆς ἔμπνευσής του, θέση ποὺ τὰ περισσότερα λεξικὰ ἀπαξιοῦν νὰ ἀναφέρουν ἔστω καὶ πρὸς ἀντίκρουση. Βρίσκουμε ἀκόμη τὴν σύνδεση ποίησης καὶ θρησκείας, φυσικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, πρᾶγμα ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἴδιο τὸ βάθος τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, πάντα κατὰ τὸν συντάκτη τοῦ λήμματος. Δὲν λείπουν, τέλος, καὶ οἱ ἀναφορὲς στὴν ἰδιαιτερότητα τῆς παπαδιαμαντικῆς γλώσσας.

Κρίνοντας ὅτι τὸ προηγούμενο λεξικὸ εἶχε ἐξαντλήσει τὴ χρησιμότητά του, ὁ ἴδιος ἐκδότης προχώρησε τὸ 1994 στὴν ἔκδοση τοῦ λεξικοῦ *Dictionnaire universel des littératures*. Συντάκτης τοῦ λήμματος

γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη εἶναι ὁ Robert Jouanny. Θυμίζω ἐδῶ ὅτι ὁ Jouanny ἦταν μία ἀπὸ τὶς πρωτοπόρες φυσιογνωμίες στὸ χῶρο τῶν Γάλλων νεοελληνιστῶν καὶ πὼς στὰ πανεπιστημιακά του σεμινάρια στὴ Σορβόνη εἶχε διδάξει Παπαδιαμάντη, κάτι ποὺ ἄλλωστε μὲ συγκινητικὴ ἐπιμονὴ καὶ ἀφοσίωση ἔκανε τὰ πιὸ πρόσφατα χρόνια στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο καὶ ὁ Guy Saunier. Μετὰ τὴ διαπίστωση ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε βάρδος τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς παράδοσης, ἀκολουθεῖ ἡ ἐκτίμηση ὅτι τὰ ἱστορικὰ μυθιστορήματά του δικαίως λησμονήθηκαν πρὸς ὄφελος τῶν διηγημάτων του. Ἐδῶ βρίσκουμε ἐπίσης καὶ τὴν πολλὲς φορὲς ἐξακριβωμένη σύνδεση Παπαδιαμάντη – Ντοστογιέφσκη. Σημειώνω ἀκόμη ὅτι ὁ Jouanny σχεδὸν δύο δεκαετίες μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας μετάφρασης τῆς *Φόνισσας* ἐπιμένει στὸν παλαιότερο γαλλικὸ τίτλο *La Tueuse*. Σχετικὰ μὲ τὸ συγκεκριμένο ἔργο τέλος, ἐπισημαίνω τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ μόλις πεντάστιχη ἀνάλυσή του ὁ συγκεκριμένος συντάκτης ἑρμηνεύοντας τὸν Παπαδιαμάντη μέσῳ τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδιαμάντη βρίσκεται πολὺ κοντύτερα στὶς προθέσεις τοῦ συγγραφέα ἀπ' ὅ,τι οἱ πολυπλοκότερες, στὴ βάση ψυχολογικῶν ἢ κοινωνιολογικῶν ἀφετηριῶν, προσεγγίσεις τῶν ὑπολοίπων λεξικῶν. «Τῆς Φόνισσας ψήλωσε ὁ νοῦς», καταλήγει, «ὡς τὸ σημεῖο νὰ συνδέει τὸ σφάλμα μὲ τὴ θεία βούληση».

Ἀπὸ τὰ λεξικὰ συγγραφέων τὸ ἐπίτομο *Dictionnaire des écrivains du monde* τῶν Brunel – Jouanny ἐπαναλαμβάνει οὐσιαστικά, πολὺ συνοπτικότερα, τὰ ὅσα σχετικὰ ἐξέθεσε τὸ λεξικὸ Van Tieghem, ἀφοῦ εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι συντάκτης καὶ τῶν δύο λημμάτων ὑπῆρξε τὸ ἴδιο πρόσωπο.

Τὸ σχετικὸ λῆμμα τοῦ *Nouveau Dictionnaire des auteurs de tous les temps et de tous les pays* τῶν Laffont – Bompiani τὸ ὁποῖο ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Gilles Ortlieb, παρουσιάζει τὴν εὐρύτερη ἐποπτεία ἀπὸ ὅλα τὰ προηγούμενα λήμματα ὅσον ἀφορᾶ στὸ σύνολο τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου.

Προηγοῦνται οἱ βιογραφικὲς πληροφορίες ἀπὸ τὶς ὁποῖες συνάγεται ἡ βαθειὰ σφραγίδα τῆς βυζαντινῆς παράδοσης ἀλλὰ καὶ ὁ μοναχικὸς χαρακτήρας τοῦ Παπαδιαμάντη, ἡ ἀνικανότητά του νὰ ἐνταχθεῖ κοινωνικὰ καὶ ἡ περιθωριακὴ ζωή του, ὅπως καὶ τὸ

αἴσθημα ἐνοχῆς ποὺ τὸν διακατεῖχε ἀπέναντι στὴν οἰκογένειά του. Στὴ συνέχεια παρουσιάζεται τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα στὴν ἠθογραφία καὶ στὸ διήγημα. Ὁ συντάκτης σημειώνει ὅτι ἡ πίεση τῆς ἀνάγκης διαφοροποιεῖ ποιοτικὰ τὰ πολύαριθμα διηγήματά του, τῶν ὁποίων κορυφαῖα δείγματα θεωρεῖ τὸν *Βαρδιάνο στὰ σπόρκα*, τὸ *Ὄνειρο στὸ κῦμα* καί, βέβαια, τὴ *Φόνισσα*. Κάθε διήγημα, συνεχίζει ὁ Ortlieb, μαρτυρεῖ, σὲ διαφορετικὸ βαθμό, τὴ δύναμη καὶ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ συγγραφέα: προσεκτικὸ καὶ μὲ κατανόηση βλέμμα στὰ πρόσωπα ποὺ ἀνακαλεῖ (ἀκόμα καὶ ὅταν πρόκειται γιὰ ἀρχέτυπα), ἕνας ἐλεγχόμενος πλὴν διάχυτος ἐρωτισμός, διαφανὴς γλῶσσα, ἐξαιρετικὰ ὑψηλὸς μηχανισμὸς τῆς νοσταλγίας καὶ τῆς ἀνάμνησης. Τέλος, ὑποστηρίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀνήσυχη ἰδιοσυγκρασία ποὺ δὲν καλύπτεται ἀπὸ τὸ χαρακτηρισμὸ *ἅγιος τῶν γραμμάτων* τὸν ὁποῖο θέλησαν νὰ τοῦ ἐπιβάλλουν προκρίνοντας τὴν ἀφοσίωσή του στὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὸ ταπεινὸ τοῦ χαρακτήρα του. Παρὰ τὶς ὅποιες διαφωνίες μας, πρόκειται γιὰ ἕνα πλούσιο λῆμμα.

Στὸ *Dictionnaire des auteurs européens* τὸ σχετικὸ λῆμμα ὑπογράφει ὁ Christian Cogne. Ὁ συντάκτης ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εἶναι ἕνας ἐθνογράφος συγγραφέας ποὺ περιορίζεται στὴν περιγραφὴ τῶν ἐθίμων τῆς γενέθλιας νήσου. Τὰ κείμενά του σφραγίζονται ἀπὸ μία πνευματικὴ διάσταση ποὺ ξεπερνᾶ τὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας παραμένει πάντως ἀκαθόριστο ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ συντάκτη. Ἔτσι, ἡ παρατήρησή του ποὺ ἀφορᾶ στὴ *Φόνισσα*, ὅτι δηλαδὴ ὅπως ὁ ντοστογιεφσκικός Ρασκόλνικοφ ἔτσι κι αὐτὴ διαπράττει μέσα στὴ φονικὴ της βούληση ὕβρη ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀναλαμβάνει τὴ σωτηρία τῶν ἄλλων μέσα ἀπὸ τὴ στέρηση τῆς ζωῆς τους, δὲν κατανοῶ γιατὶ συνιστᾶ ὑπέρβαση τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Ἴσως νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους ἀντίληψη αὐτῆς τῆς ταλαιπωρημένης ἀνθρωπολογίας.

Ἐπισημαίνω πάντως ὅτι καὶ ἐδῶ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο ταυτίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴ *Φόνισσα* ἡ ὁποία γιὰ πρώτη φορὰ στὸ λῆμμα αὐτὸ χαρακτηρίζεται ὄχι nouvelle ἀλλὰ récit, ἴσως γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ ὁ σκόπελος τῆς διαφορετικῆς σήμανσης τοῦ πρώτου ὅρου στὰ ἑλληνικά. Χρησιμοποιεῖται ἑπομένως ὁ ὅρος

ἀφήγηση ὡς πλέον οὐδέτερος, ἂν βέβαια τὸν ἐκλάβει κανεὶς στὴν κλασική του σημασία, τῆς λεπτομεροῦς δηλαδὴ ἔκθεσης ἑνὸς πραγματικοῦ ἢ ἐπινοημένου γεγονότος, ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τὴν κρατοῦσα πλέον προσέγγιση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων στὴ Γαλλία στὸ πλαίσιο τῆς ἀφηγηματολογίας καὶ τῆς σημειωτικῆς, δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ὅρος εἰδολογικῆς κατάταξης ἀλλὰ ὡς τύπος ὀργάνωσης τῶν ἐκφερομένων.

Νομίζω ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης θὰ ἄξιζε καλύτερη τύχη σὲ ἕνα εἰδικότερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα ἔργο, ὅπως εἶναι, ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι, ἕνα λεξικὸ Εὐρωπαίων συγγραφέων. Ἂς σημειώσουμε ὅτι ὁ ἴδιος ἐκδοτικὸς οἶκος, ἡ Hachette, πρωτοτύπησε πρὶν μερικὰ χρόνια ἐκδίδοντας καὶ μία ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας ὅπου ὁ Παπαδιαμάντης τόσο ἀπὸ ἄποψη ἔκτασης τῶν γραφομένων ὅσο καὶ ἀπὸ ἄποψη περιεχομένου τῶν κρίσεων καὶ τοποθέτησής του σὲ ἕνα τέτοιο σύνολο εὐτύχησε πολὺ περισσότερο.

Ἂς ἔλθουμε τώρα στὴν ἐξαιρετικὴ περίπτωση ποὺ συνιστᾶ τὸ μοναδικὸ λεξικὸ λογοτεχνικῶν ἔργων τῶν Laffont – Bompiani. Ἔχουμε ἐδῶ δύο ἐγγραφὲς οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν σὲ ἰσάριθμα παπαδιαμαντικὰ κείμενα, γεγονὸς ποὺ δημιουργεῖ ἐξ ἀρχῆς μία ὑπεροχὴ τοῦ γαλλόφωνου λεξικοῦ ἔναντι τοῦ ἀντίστοιχου γερμανόφωνου. Καὶ οἱ δύο ἐγγραφὲς ὑπογράφονται ἀπὸ τὸ Λάκη Προγκίδη.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο λήμματα ἀναφέρεται φυσικὰ στὴ *Φόνισσα*. Ἐπιγράφεται *Les petites filles et la mort*, δηλαδὴ μὲ τὴ μετάφραση τοῦ τίτλου τοῦ ἔργου ποὺ πρότεινε ὁ Michel Saunier. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ συγκεκριμένη μετάφραση τὸ 1976 εἶχε προκαλέσει ἰσχυρότατες ἀντιδράσεις ἀπὸ μερίδα τῆς παπαδιαμαντικῆς κριτικῆς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ν. Τριανταφυλλόπουλο, ἀφοῦ θεωρήθηκε ὅτι ἀπὸ τὸν τίτλο αὐτὸ ἀπουσίαζε ὁ Παπαδιαμάντης. Ὁ ἰσχυρισμὸς ἦταν ὅτι εἶχε χαθεῖ ἀπὸ τὸν τίτλο τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τοῦ ἔργου χωρὶς τὸ παραμικρὸ ἀντιστάθμισμα καὶ πώς, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸ κέντρο βάρους εἶχε μεταφερθεῖ ἀπὸ τὸ θύτη στὰ θύματα ἢ, ἀκόμα, πὼς ἀπὸ τὴ θεολογία εἴχαμε βρεθεῖ στὸ χῶρο τῆς κοινωνιολογίας.

Τὸ ἔργο χαρακτηρίζεται ἐκτεταμένη νουβέλα, κάτι ποὺ στὴ γλώσσα μας ἀντιστοιχεῖ περισσότερο στὸ ἐκτεταμένο διήγημα ἀφοῦ ὁ γαλλικὸς ὅρος nouvelle καλύπτει καὶ τοὺς δύο ὅρους ποὺ ἐμεῖς χρησιμοποιοῦμε σὲ διαφορετικὲς περιπτώσεις, δηλαδὴ καὶ τὴ

νουβέλα καὶ τὸ διήγημα. Πάντως αὐτὸς ὁ εἰδολογικὸς χαρακτηρισμὸς εἶναι ἐγκρατὴς νοήματος γιὰ τὸ γαλλόφωνο ἀναγνώστη καὶ καλύπτει μὲ ἐπάρκεια τὸ χαρακτήρα τοῦ συγκεκριμένου κειμένου. Ὁ ἐνημερωμένος γαλλόφωνος γνωρίζει ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου ὁ ὅρος νουβέλα, ἀντίθετα πρὸς τὸν ὅρο μυθιστόρημα, ὑποδεικνύει ὅτι τὸ κείμενο περιέχει λίγο περισσότερη ἱστορία ἀπ' ὅ,τι μῦθο. Ἡ νουβέλα παρουσιάζεται ὡς πραγματικὴ ἱστορία. Αὐτὸ νομίζω πὼς διευκολύνει εἰσαγωγικὰ τὸν Γάλλο ἀναγνώστη ποὺ ἀναζητεῖ τὶς πρῶτες πληροφορίες γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ συγκεκριμένο κείμενο. Ἀκόμα ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματα τῆς νουβέλας (ἢ τοῦ διηγήματος) εἶναι ὅτι ἡ, ἀφοπλισμένη ὕπαρξη, διηγεῖται τὴν ἀλήθεια της. Ἔτσι ἡ διήγηση ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴ λύση μιᾶς κρίσης.

Στὴ συνέχεια ὁ Προγκίδης προλαβαίνει τὴ (χρήσιμη γιὰ μιὰ πρώτη πληροφόρηση) διαπίστωση ὅτι παρόλο ποὺ ἡ *Φόνισσα* θεωρεῖται τὸ πλέον ἐπιτυχημένο ἔργο τοῦ συγγραφέα της, στὴν πραγματικότητα μόνο μερικὰ ἀντιπροσωπεύει τὸ ἔργο του, ἔργο ποικίλο, πολλαπλό, συνεχῶς μεταβαλλόμενο στὴ μορφὴ καὶ στὴ θεματική του, γονιμοποιημένο ἀπὸ τὶς πιὸ ἑτερόκλητες παραδόσεις, πνευματικὲς καὶ πολιτισμικές. Μὲ τὴ σειρά μας ὀφείλουμε νὰ διαπιστώσουμε τὴν καινοφανῆ καὶ λίγο ξένη πρὸς τὶς θέσεις τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς ἄποψη ποὺ ἐκφέρει τὸ τελευταῖο τμῆμα τῆς προηγούμενης περιόδου. Πάντως ὁ Προγκίδης συνεχίζει μὲ συνέπεια αὐτὴ τὴ μοναχικὴ ὁδὸ μέχρι σήμερα ἐπεκτείνοντας τὰ παραπάνω μὲ τὴ θέση ὅτι ἡ κατάδηλη ἀτομικότητα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου ἀναιρεῖ αὐτόματα κάθε σκέψη ἐντοίχισής του στὴν ἐνιαία καὶ ἀδιάσπαστη παράδοση (*Νέα Ἑστία*, Σεπτέμβριος 1988).

Ἀκολούθως παρουσιάζονται τὰ ἑρμηνευτικὰ κλειδιὰ τῆς *Φόνισσας*. Στὸ κεντρικὸ πρόσωπο συγκατοικοῦν δύο ἀνταγωνιστικὲς ὑπαρξιακὲς ἀρχές, τὸ ἀνατολικὸ πεπρωμένο καὶ ἡ δυτικὴ δημιουργικὴ θέληση. Εἶχε τὸ δικαίωμα ἡ Φραγκογιαννοῦ νὰ ἐπέμβει σὲ ἕναν κόσμο ποὺ ξεχειλίζει ἀπὸ δυστυχία; ἀναρωτιέται ὁ συντάκτης τοῦ λήμματος καὶ σπεύδει νὰ προσθέσει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἀφήνει τὸ ἐρώτημα ἀναπάντητο. Κι ὅμως ἔχει ἤδη ἀντιταχθεῖ ὅτι πεποίθηση τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι πὼς τὸ κακὸ ἐδῶ δὲν εἶναι παρὰ ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς ὁλοκληρωτικῆς παρα-

δόσεως τοῦ ἀνθρώπου στὴ θέλησή του, μιὰ δηλαδὴ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ποὺ ἐπισήμανε ὁ Προγκίδης.

Τό δεύτερο λῆμμα ἀναφέρεται στὰ *Ρόδινα Ἀκρογιάλια*. Καὶ αὐτὸ τὸ ἔργο χαρακτηρίζεται ὡς ἐκτεταμένο διήγημα. Ὑποστηρίζεται μάλιστα ὅτι κατέχει ἐξαιρετικὴ θέση στὸ σύνολο τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου ἐπειδὴ συγκεντρώνει οὐσιαστικὰ ὅλες τὶς μορφικὲς τάσεις, ἐξαιρετικὰ ποικίλες, τοῦ συγγραφέα, ἀπὸ τὸ conte picaresque ὡς τὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση ὡς τὴ λυρικὴ περιγραφή. Θὰ μποροῦσε νὰ ὁριστεῖ, συνεχίζει ὁ συντάκτης, ὡς ἕνα παιγνιῶδες μεῖγμα τοῦ Βοκάκιου τοῦ *Δεκαημέρου* καὶ τῶν φροϋδικῶν ἀνακαλύψεων ἢ ἀκόμη ὡς μιὰ μικρὴ ρομαντικὴ ἄρια ἐπεξεργασμένη καὶ παραλλαγμένη ἀπὸ τὸν Diderot. Ὁ Παπαδιαμάντης στὸ Πάνθεο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ μὲ τί τίμημα!

Συνηθισμένοι σὲ ἕνα κόσμο ποὺ ἀπαιτεῖ τὴ διαφάνεια καὶ σὲ μιὰ λογοτεχνία ἄπληστη γιὰ προσωπικὰ μυστικά, δὲν μποροῦμε, συνεχίζει ὁ Προγκίδης, παρὰ νὰ ἐκπλαγοῦμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀφήγημα. Τὸ "Ὄχι" τῶν *Ρόδινων Ἀκρογιαλιῶν* στὴν αὐγὴ τοῦ αἰώνα μας κάνει, ἴσως, νὰ ἀκουστεῖ μιὰ ἔσχατη κραυγὴ ἀπέναντι στὸ μαζικὸ καὶ συστηματικὸ βιασμὸ τῆς ἀτομικότητας καὶ ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς τελευταῖες συνηγορίες γιὰ μιὰ λογοτεχνία ἀποκαλυπτικὴ τοῦ ἐλεύθερου πεδίου τοῦ παιγνιδιοῦ καὶ τῆς εὐχαρίστησης τοῦ πνεύματος.

Κανένας δισταγμὸς μήπως ἡ ἐνόχληση ἀπὸ τὴ διάθεση παραβίασης τοῦ ἐσωτερικοῦ μας χώρου δὲν εἶναι ἡ ἀγωνία τοῦ Παπαδιαμάντη. Καμμία ὑποψία μήπως τὸ ρομαντικὸ ὑποκείμενο ἐπιλέγει συνειδητὰ τὴν αὐτοκαταστροφή του καὶ ἀφήνει κατὰ μέρος τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του ὅταν βρεθεῖ ἀντιμέτωπο μὲ τὸ ἀληθινὸ πρόσωπο τοῦ κόσμου ποὺ σχηματίζεται στὰ ἀλλεπάλληλα κυματιστὰ κυκλώματα τῶν παπαδιαμαντικῶν παρεκβάσεων, περιγραφῶν καὶ διαλόγων (γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸ Στέλιο Ράμφο τῆς *Παλινωδίας τοῦ Παπαδιαμάντη*) καὶ ἀποκαλύπτει τὸ θαῦμα τῆς δημιουργίας μέσα ἀπὸ ἕνα ποιητικὸ συναξάρι τῆς μικρῆς ζωῆς.

Γενικά, πρόκειται γιὰ δύο πλούσια σὲ ἔκταση λήμματα ποὺ ὅμως ἐκθέτουν ἀποκλειστικὰ τὶς ἑρμηνευτικὲς ἀπόψεις τοῦ συντάκτη τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ: τὰ χρηστικὰ αὐτὰ βιβλία ποὺ εἶναι τὰ λεξικὰ λογοτεχνίας, παρότι παρέχουν μιὰ πρώτη πληροφόρηση γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲν κατορθώνουν τὰ περισσότερα νὰ παρουσιάσουν μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα του καί, κυρίως, μιὰ εἰκόνα ποὺ νὰ βασίζεται πρωτίστως στὶς προθέσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδιαμάντη. Σὲ κάθε περίπτωση ἡ πρώτη αὐτὴ ἐνημέρωση θὰ πρέπει νὰ ὁλοκληρωθεῖ μὲ μία ἀναδρομὴ στὶς σχετικὲς σελίδες τῶν ἱστοριῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὅπου ὁ συγκεκριμένος συγγραφέας καὶ τὸ ἔργο του τοποθετοῦνται μέσα σὲ ἕνα ἐξελικτικό σχῆμα καὶ οἱ ἰδιαιτερότητές τους ἀποκτοῦν μιὰ σημασία ποὺ ἐν πολλοῖς διαφεύγει ἀπὸ τὴ μεμονωμένη ἐξέταση ποὺ προσφέρουν τὰ λήμματα τῶν λεξικῶν. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἰδιαίτερα βοηθητικὴ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ καὶ ἡ ἀναδρομὴ σὲ συνθετικότερα ἔργα, ὅπως εἶναι μιὰ ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, ὅπου ἕνα συγκεκριμένο ἔργο καὶ ἐντάσσεται σὲ ἕνα ἐξελικτικὸ σχῆμα καὶ προσλαμβάνει, χωρὶς νὰ αὐτονομεῖται, τὴν διεθνική του σημασία.

Καταλήγοντας, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ λήμματα τῶν γερμανόφωνων λεξικῶν εἶναι λιγότερο περιεκτικὰ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῶν γαλλόφωνων λεξικῶν. Οἱ ἀναφορὲς τῶν γαλλόφωνων εἶναι πληρέστερες ἀλλὰ καὶ οἱ ἑρμηνευτικές τους ἀπόπειρες εἶναι κάποτε ὑπερβολικότερες. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις πάντως παρατηρεῖται μία ὑποχώρηση τῆς θεολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη (ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη ὡς τὴν πλήρη ἀπουσία σχετικῆς ἀναφορᾶς) ἐνῶ εἶναι ἐμφανὴς ἡ προτεραιότητα ποὺ δίνεται στὶς προσεγγίσεις κοινωνιολογικῶν καὶ ψυχαναλυτικῶν ἀφετηριῶν. Θέματα βασικὰ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, τὸ πάθος του γιὰ τὴν ἀλήθεια ποὺ τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ μυθιστόρημα γιὰ χάρη τοῦ διηγήματος, ἀλλὰ καὶ ἡ σωστὰ ἐπισημαινόμενη ἀπὸ τὸν Guy Saunier συνάντηση τῆς παπαδιαμαντικῆς σκέψης μὲ τὴ δημοτικὴ σκέψη, τὴ σκέψη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἔμειναν ἀνεκμετάλλευτα.

Βεβαίως θὰ ἤμασταν ἄδικοι ἂν δὲν ἐπισημαίναμε τὴν θετικὴ ὑποδοχὴ ποὺ ἐπιφυλάσσουν ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ σχετικὰ λήμματα στὸ μάστορα τῆς ἀφήγησης Παπαδιαμάντη, στὸν ποιητικό του ρεαλισμὸ καὶ στὴ γλῶσσα του, στὴ βαθύτητα τῶν ἀναλύσεών του. Καὶ ἀποτελεῖ τίτλο τιμῆς γιὰ τοὺς συντάκτες τους τὸ γεγονὸς ὅτι

κατόρθωσαν νὰ διακρίνουν ὅλα αὐτὰ παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ κυριαρχικὰ εἶχε προβάλει ἡ σχολὴ Δημαρᾶ – Μουλλᾶ. Ἡ συμβολὴ τοῦ Guy Saunier, ἐν προκειμένῳ, πρέπει νὰ τύχει τῆς ἀναγνώρισης ποὺ δικαιοῦται.

Πάντως ὁ γαλλόφωνος ἢ γερμανόφωνος ἐνδιαφερόμενος μόνο ἀπὸ ἕνα δρόμο μπορεῖ νὰ φτάσει στὴν ὅσο τὸ δυνατὸν πληρέστερη καὶ ἀσφαλέστερη γνωριμία του μὲ τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ σπουδαίου πεζογράφου. Ὁ δρόμος αὐτὸς εἶναι ἡ μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου, πρᾶγμα ποὺ βέβαια προϋποθέτει μεταφράσεις ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερων διηγημάτων καὶ στὶς δύο γλῶσσες. Καὶ ἐδῶ βρίσκεται τὸ μεγάλο στοίχημα, ἀφοῦ, ὅπως σωστὰ ἔχει ἐπισημανθεί, τὰ γλωσσικὰ παιγχνίδια τοῦ Παπαδιαμάντη συνιστοῦν τὴν ἀπελπισία τοῦ μεταφραστῆ.